

ÎMPROPRIETĂRIREA ÎNSURĂȚELOR PE MOȘIILE STATULUI ÎN FOSTELE JUDEȚE BOTOȘANI ȘI DOROHOI (1864-1914)

LUCA Cătălin-Viorel¹

ABSTRACT

IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY THE BIG LAND OWNERSHIP SUFFERED MORE AND MORE TRANSFORMATIONS, CULMINATING WITH THE ADOPTING OF THE RURAL LAW ON AUGUST 14/26TH 1864. DESPITE THE LIMITS OF THE APPLICATION OF THE RURAL LAW, IT REFORMED FROM ITS FOUNDATIONS THE STRUCTURES OF OWNERSHIP AND THE SYSTEM OF RELATIONS IN THE RUMANIAN AGRICULTURE.

THE PREPARATIONS AND THE DEVELOPMENTS OF THE WORKS FOR THE APPROPRIATION OF THOSE WHO DID NOT DO CORVEE BEFORE THE ARMY, HAVE SHOWN, IN MANY CASES, SUPERFICIALITY AND LACK OF ACCOUNTABILITY OF LOCAL COMMISSIONS, WHICH HAD IMPLEMENTED THE RURAL LAW OF AUGUST 1864, REGARDING THE APPROPRIATION OF THOSE WHO DID CORVEE.

AS IT WAS IN 1864 WHEN THE RURAL LAW WAS IMPLEMENTED, SOME IRREGULARITIES APPEARED DURING THE ACT OF APPROPRIATION FOR THOSE WHO DID NOT DO CORVEE BEFORE THE ARMY DUE TO THE LOW NUMBER OF BORDER ENGINEERS. THAT'S WHY FOR DEALING WITH THIS WORK THE AUTHORITIES HAVE TURNED TO TOPOGRAPHIC OFFICERS; IN MANY CASES THE BORDER ENGINEERS AND THE TENANTS OR THE OFFICIALS WORKED TOGETHER AT THE EXPENSE OF THE APPROPRIATED INHABITANTS

IN CONCLUSION, THE GRIEVANCES OF THE PEASANTRY AFTER THE IMPLEMENTATION OF THE RURAL LAW OF 1863, THE APPROPRIATION OF THOSE WHO DID NOT DO CORVEE AFTER THE YEAR 1878 AND THE PURCHASE OF LAND PLOTS OFFERED FOR SALE ON STATE LANDS, CULMINATED WITH THE PEASANT UPRISING OF 1888.

KEYWORDS: *APPROPIATION, RURAL LAW, THE STATE'S LANDS, LAND OWNERSHIP, BORDER ENGINEER.*

¹ Doctorand, anul al III-lea, Facultatea de Istorie, Universitatea "Alexandru I. Cuza", Iași

Se poate constata că, la mijlocul secolului al XIX-lea, transformările din structura marii proprietăți funciare, procesul de extindere și centralizare a acesteia, modul ei de organizare, de exploatare și valorificare economică, de extindere a arendășiei, a muncii salariate și a învoielilor în agricultură „ilustrează existența unei economii de natură capitalistă”².

Relațiile statornicite de veacuri în agricultura românească, bazate pe sistemul muncii de clacă, îngreuna procesul de înnoire a tehnicii agricole, a modului de organizare și exploatare a proprietății funciare și frâna dezvoltarea societății românești, sub toate aspectele sale. Iată de ce, la mijlocul secolului al XIX-lea, mai ales după înfăptuirea Unirii Principatelor, redistribuirea proprietății funciare și stabilirea unui nou sistem de relații agrare se impunea cu necesitate.

Articolul 5 din legea rurală, adoptată la 14 august 1864, stabilea că nu aveau dreptul de a cere pământul ce se dă sătenilor clăcași, „locuitorii veri căruia sat, cari prin învoieli speciale cu proprietarul moșiei, nu aveau decât casă și grădină în satu, fără a fi clăcași”. Asemenea locuitori aveau însă facultatea de a primi pământ pe moșiile statului. Articolul următor specifica că acelor locuitori care nu prestaseră claca dar locuiau la sate și încheiaseră învoieli speciale cu proprietarul nu li se dădea pământ dar li se da posibilitatea de a cere și a primi pământ pentru arătură pe moșiile statului. Puteau cere și primi pământ și dreptul de „a se strămuta pe moșiile statului cele mai apropiate”:

a) sătenii căroră, din cele două treimi ale moșiei supuse exproprierii „nu li se poate împlini întinderea locurilor cuvenit” prin lege;

b) însurășiei (spornicii) care nu puteau primi pământul legiut.

La 2 octombrie 1864, ministrul A. Lahovari arăta că pornind de la faptul că mai mulți proprietari au refuzat a da pământ însurășeilor „vă facem cunoscut că însurășeii având drept de împrumut după legea veche, urmează să li se dea unde ei vor cere întrucât se va dovedi că în anul însurării lor ei au cerut pământ și proprietarii le-au (...)”³.

Pentru că legea rurală nu făcea nici o referire la sătenii aflați „sub steaguri”, la propunerea lui Mihail Kogălniceanu, printr-un Jurnal al Consiliului de Miniștri din 7 octombrie 1864, se hotăra ca toți cei care făcuseră clacă înainte de armată să fie împrumutăriți ca orice clăcași, iar ceilalți care nu fuseseră, însurășeii la încorporare să fie

² Gorgeta Crăciun, Moldova în vremea domnitorului Grigorie Alexandru Ghica (1848-1856). Structuri economice și structuri sociale, (Iași Ed. Noel, 1996), 145.

³ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Botoșani, fond Primăria Județului Botoșani, Dosar 6/1864, f. 100. (în continuare se va cita DJAN Bt., fond PJBt.)

socotiți în rândul spornicilor și „să li se dea locuri pe moșiile statului, potrivit articolul 6 din legea rurală”⁴.

Dealtfel, articolul 54 din legea rurală prevedea că „Guvernul este autorizat a vinde locuri pe moșiile statului la însurăței, precum și la sătenii care se află în cazul articolelor 5 și 6”. Se putea vinde la aceeași familie maximum 12 pogoane, la prețul de 5 galbeni de pogon.

Pe parcursul aplicării legii rurale, pe unele din moșii, în deosebi, cele particulare, cele două treimi din moșie, supuse exproprierii, n-au putut satisface necesarul suprafețelor cuvenite țăranilor îndreptățiți de a primi pământ. Din această cauză pe unele moșii împrumărirea s-a făcut prin „reducție” (reducerea suprafețelor cuvenite celor îndreptățiți a primi pământ), în deosebi, în partea de vest și de nord-vest a județului Dorohoi: pe moșiile Botoșenița și Sinăuți din plasa Berhometele, pe moșia Hilișeu Curt din plasa Coșula și pe moșiile Mogoșeșeti, Novoselița, Târnauca, Probotești, Orofteana de Sus și Orofteana de Jos din plasa Herța.

De pildă pe moșia Hilișeu Curt⁵, sătenilor cu patru boi li s-au atribuit câte 3 fâlci și 69 prăjini, în loc de 5 fâlci și 40 prăjini, la sătenii cu doi boi li s-a dat câte 2 fâlci și 65 prăjini, în loc de 4 fâlci, iar la pâlmași li s-a dat numai câte 1 falace și 60 prăjini, în loc de 2 fâlci și 40 prăjini. Cele mai reduse suprafețe li s-au atribuit clăcașilor de pe moșia Orofteana de Jos⁶ – câte 2 fâlci și 28 prăjini, în loc de 4 fâlci, la cei cu doi boi și câte 1 falce și 37 prăjini, în loc de 2 fâlci și 40 prăjini, la pâlmași.

Pe alte moșii sătenii, cu drept de împrumărirea, urmau să primească pământ de slabă calitate sau în suprafețe reduse. De aceea, încă de la început, unii săteni de pe moșiile particulare din cele două județe au refuzat împrumărirea, și în speranța că vor primi pământ de o calitate mai bună, au cerut, printr-o declarație semnată de fiecare, să fie împrumăriți pe moșiile statului. Așa au procedat 7 săteni din Brăești-Gheleme⁷ (2 cu patru boi și 5 pâlmași) care au cerut să fie împrumăriți pe moșia statului Cordărenii Mănăstirii; la fel au cerut și 10 clăcași de pe moșia Brăeștii lui Ghergheli⁸ (4 cu patru boi, 4 cu doi boi și 2 pâlmași), alți 8 locuitori din comuna Brăești erau împrumăriți la

⁴ D. C. Sturdza- Șcheeanu, Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească, seria I, vol. II, (București, 1907), 941.

⁵ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Botoșani, fond Primăria Județului Dorohoi, Dosar 69/1864, f. 269-274. (în continuare se va cita DJAN Bt., fond PJD.,)

⁶ Ibidem, Dosar 79/1865, f. 36-37.

⁷ Ibidem, Dosar 65/1874, f. 271.

⁸ Ibidem, f. 272.

Cordărenii Mănăstirii; la 28 noiembrie. 1864, 22 clăcași din comuna Călinești au cerut să fie împrumăriți pe moșia Teișoara din județul Botoșani, dar Comisia de plasă găsește îndreptățiți numai 9 dintre ei (1 cu patru boi, 5 cu doi boi și 3 pălmași)⁹; la fel, 25 locuitori din comuna Văculești, județul Dorohoi au cerut „să se strămute” pe moșia statului Teișoara¹⁰ din județul Botoșani.

Împrumărirea celor îndreptățiți a primi pământ pe moșiile statului a început încă din vara anului 1865 pe moșia statului Suharău. La fel ca pe moșiile particulare și pe cele ale statului s-au săvârșit multe nereguli pe parcursul delimitării parcelare și a punerii în posesie a celor îndreptățiți. Numai la doi ani de la împrumărirea, în iunie 1867, mai mulți locuitori¹¹ de pe moșia Suharău reclamau „că arendașul vrea să-i strămute din gospodăriile lor” pe care ei aveau grădini și livezi. Urmare a continuării reclamațiilor, la 5 februarie 1870, subprefectul plășii Herța-Prutu de Sus, raporta prefectului, că în urma cercetărilor făcute, a constatat că 38 locuitori împrumăriți pe moșia Suharău, proprietatea statului „sunt lipsiți de pământuri în urma delimitării făcute de inginerul și avocatul statului”. La solicitarea subprefectului, primarul comunei Suharău răspundea că la 1865, comisia ad.hoc a împrumărit locuitori din satele Comăneștii din Vale, Dămileni și Livenii Várnăvoaiei, dar cei 38 locuitori n-au stăpănit pământul decât un an, pentru că în 1866 pământul le-a fost luat și ei au rămas cu debite.

La 19 februarie 1870, prefectul comunica Ministrului Agriculturii, Industriei și Comerțului, că pe moșia Suharău proprietatea statului, comisia ad-hoc a hotărât împrumărirea a 250 locuitori cu suprafața de 833 ha. Inginerul lt. Pascu în loc să ia de bază Tabela A, nu numai că n-a ridicat în plan acele pământuri și a le deosebi de cele ale proprietății, dar și în planul ridicat și lăsat comunei „nu se notează nimic despre 112 fălci și 75 prăjini, cuvenite la 38 locuitori”, care nici până astăzi nu sunt puși în pământurile lor cuvenite după constatarea comisiei de plasă.

Asemenea nu s-a pomenit de către d-l inginer de 14 fălci de pământ lăsate proprietății în vatra satului. Din această cauză sunt neînțelegeri între locuitori pentru că ei nu știu care sunt cele 14 fălci și care este vatra satului. Locuitorii care aveau case către hotarul moșiei Liveni au rămas pentru că nu se cunosc locurile rezervate în vatra satului. În 1867 arendașul le cerea strămutarea, înainte de a le destina și acestora locurile rezervate.

⁹ Ibidem, Dosar 1/1864, f. 54.

¹⁰ Ibidem, Dosar 65/1874, f. 105.

¹¹ Ibidem, Dosar 17/1867, f. 18.

Prefectul făcea apel la minister pentru a se trimite un inginer care să-i pună pe toți în drepturi și „să ridice în plan locurile cuvenite locuitorilor și cele ale proprietății”¹².

De-abia în februarie 1872, subprefectul plășii detaliază situația celor 38 locuitori: unul cu patru boi, șase cu câte doi boi și 31 pălmași. La aplicarea legii rurale li s-au dat pământurile cuvenite, dar la delimitarea din 1866 li s-au luat de către stat acele pământuri „în sumă de 107 fălci”, rămânând până în prezent fără pământul de hrană. Acele pământuri au fost luate de stat în 1866 și „se cultivează de către arendașul moșiei Suharău”¹³.

La 21 septembrie 1872, de la Administrațiunea Domeniilor i se explica prefectului că prin Tabela A și procesele-verbale ale comisiei se înscriau 250 de locuitori cu 883 fălci, dar inginerul statului nu a dat 112 prăjini la 38 locuitori, fără a face vreo mențiune. Prefectul era rugat să clarifice dacă cei 38 locuitori¹⁴ făceau parte dintre cei 250 împrorietăriți, pentru a-l trimite pe inginerul Emanuel Vincler să facă o nouă măsurătoare. Deși inginerul a fost însărcinat de către prefect, la 28 iunie 1872, pentru „a regula delimitarea”, nici la 31 martie 1873 „încă nu venise”¹⁵.

În județul Botoșani, suprafețele tuturor moșiilor au putut satisface necesarul de pământ cuvenit clăcașilor îndreptățiți la împrorietărire, încât nici pe o moșie nu a fost cazul să se aplice procedeul de reducere. Deși, au existat și în județul Botoșani, cazuri de clăcași care au solicitat să li se permită strămutarea pe moșiile statului, numărul lor a fost de cca. 3 ori mai mic. Au cerut să se strămute¹⁶ 11 clăcași de la Feredieni pe moșia statului Unsa; 24 de clăcași de la Vlădeni pe moșia statului Unsa; 10 clăcași de la Storești, pe moșia statului Vorona, și 5 de la Coșula pe moșia statului Ciornohal.

Pentru a preîntâmpina sau măcar pentru a diminua unele manifestări de nemulțumire ale celor îndreptățiți, a primi pământ prin lege, după 1864 s-au adoptat mai multe legi privitoare la vânzarea moșiilor statului în loturi, cuprinse între 6 și 50 pogoane, la anumite categorii de săteni -1866, 1868, 1872, 1875, 1876, 1881, 1884, 1886, 1889. De pildă, *legea vânzării bunurilor statului din 15 iulie 1866*¹⁷, menționa din început că prin adoptarea ei statul urmărește, în primul rând, realizarea unor sume care „să asigure acoperirea deficitului ce va rezulta la finele anului”¹⁸. Pe de altă parte, faptul că erau

¹² Ibidem, f. 18-19.

¹³ Ibidem, f. 22.

¹⁴ Ibidem, f. 29-30.

¹⁵ Ibidem, f. 37.

¹⁶ Ibidem, fond PJBt., Dosar 75/1864, f. 156-157.

¹⁷ D. C. Sturdza-Scheeanu, op. cit., 3 și urm.

¹⁸ Idem.

scoase la vânzare numai moșiile care la acea dată „aveau un venit ce nu depășea 500 galbeni”, ne dă motive să credem, că în același timp cu satisfacerea cerințelor de pământ ale țărănimii, statul a urmărit să scape de acele moșii care nu aduceau venituri. *Legea din 31 martie 1868*¹⁹, modifica suma de mai sus „moșiile care la 15 iulie 1866 dau un venit de 6.000 lei noi” și menționa că din bunurile scoase la vânzare se exceptează „proprietățile spitalelor și școalelor”. Articolul 13 prevedea că nici o vânzare a vreunui bun „nu va putea fi făcută decât prin licitație publică orală”.

Articolul 7 prevedea împărțirea moșiilor scoase la vânzare în loturi de 6, 8, 12 și 50 pogoane (3, 4, 6 și 25 ha), iar articolul 8 stabilea că loturile între 6-12 pogoane „se vor vinde numai la săteni”, atât la cei cu drept prin legea rurală, cât și la cei care vor să cumpere. Prețul de vânzare a unui pogon era de 5 galbeni, urmând ca suma totală să fie achitată prin rate anuale timp de 15 ani.

Pentru perioada 1864-1888, Ion Ilincioiu totalizează un număr de 38 texte legislative „consacrate raporturilor de proprietate funciară, relațiilor agrare și, în general, agriculturii și satului românesc”²⁰. Nici una din ele, însă, nu cuprindea prevederi categorice privind împrumărirea.

Documentele de arhivă evidențiază faptul că, numărul celor care cereau a se strămuta pe moșiile statului, începând din toamna anului 1865, era foarte mare și în continuă creștere, în deosebi, în județul Dorohoi. Cu toate acestea, până la 1878, când a început împrumărirea (propriu-zisă) pe moșiile statului, numărul celor împrumăriți în conformitate cu articolele 5 și 6 din *Legea rurală* a fost foarte mic – aproximativ 50 locuitori în județul Botoșani și alții 150 locuitori în județul Dorohoi. Cele mai multe împrumăriri, după 1864-1865, au fost aprobate în anii 1873-1874.

Astfel, la începutul lunii februarie 1874, Comitetul Permanent al Consiliului Județean Dorohoi a aprobat împrumărirea, pe moșia statului Suharău, a 36 de însurăței din Comănești Vale, de pe moșia lui Vasile Miclescu. Tot de pe proprietatea lui V. Miclescu, de la Dămileni, s-a aprobat strămutarea la Suharău a 12 familii de însurăței. În ambele cazuri însurăței au primit câte 9 pogoane, adică câte 4 ha și 50 ari²¹. În același an, 26 de familii din plasa Bașeu, cereau a se strămuta pe moșia statului Păltiniș. Pe moșia Cordărenii Mănăstirii și Șipoteni au fost împrumăriți: 6 locuitori din Carasa, 8 locuitori

¹⁹ Ibidem, p. 261 și urm.

²⁰ I. Ilincioiu, *Țăranii, pământul și moșierii în România (1864-1888)*, (București:Ed. Politică, 1982), 91.

²¹ DJAN Bt., fond PJD, Dosar 65/1874, f. 309 și f. 313.

din Miclăușeni, 13 din Hilișeu Gafencu, 8 locuitori din Popenii Vârnavoaiei și 18 de la Vlădeni. Pe o altă moșie a statului, cea din Buhaiu au fost împrăștiți 6 locuitori din comuna Broscăuți, la categoria celor cu câte patru boi²².

Prin circulara din 7 octombrie 1869, M. Kogălniceanu, ministrul afacerilor de interne, cerea tuturor prefecturilor să se preocupe pentru ca toți primarii să întocmească noi tabele cu însurății și celelalte categorii de locuitori, prevăzute la articolele 5-6 din legea rurală, care urmau a fi împrăștiți. Le recomanda să pornească de la tabelele lit. B, întocmite în 1864-1865, dar să le analizeze cu atenție și să întocmească noi tabele cu numărul de pogoane pe care le voiește fiecare, până la 12 pogoane, și suma pentru despăgubire.

În același timp, guvernul constata, că în 1869, numărul locuitorilor care cereau să se strămute pe moșiile statului a crescut, de peste 8 ori, față de 1864-1865; adică de la 5.462 locuitori, după cum rezultă din tabelele lit. B, întocmite în 1864-1865, până la de 44.716 locuitori în 1869²³.

Creșterea continuă a numărului de săteni care solicitau a fi împrăștiți pe moșiile statului a determinat Adunarea Deputaților, ca în sesiunea din 21 iunie 1873, să analizeze situația celor care au dreptul de a fi împrăștiți conform articolelor 5-6 din legea rurală. Stabilind o anumite ordine a priorităților se menționau însurății (spornicii), urmau sătenii cu învoieli speciale (îngrijitori de vite, feciori boierești, pădurari, prisăcari, morari, rotari ș.a.), dar erau luați în calcul și sătenii care n-au putut primi „toată întinderea cuvenită”²⁴ din cele două treimi ale moșiilor supuse exproprierii.

Din vara anului 1873 (lunile iulie-august) se găsesc procese-verbale, mai la toate comunele, prin care comisiile locale motivau prefectului că n-au putut face lucrările de stabilire a celor în drept de a fi împrăștiți, pentru că „locuitorii sunt împrăștiți la muncile câmpului, chiar prin mai multe localități, iar unii prestează serviciul militar”.

Pentru a cunoaște numărul însurățiilor și a celorlați locuitori îndreptățiți a primi pământ pe moșiile statului conform, articolelor V-VI din legea rurală, în 1874, Ministerul Agriculturii Industriei Comerțului și a Domeniilor Statului a cerut prefecturilor să facă la fiecare comună o confruntare între Lista B (locuitorii vizați de articolul V) și situația reală existentă. Comisiile împuternicite cu executarea acestei lucrări au constatat lipsa Tabelei B

²² Ibidem, f. 264-269.

²³ Ibidem, Dosar 214/1873, f. 2.

²⁴ Ibidem, f. 1 și f. 96.

alcătuită în cadrul lucrărilor de împrumut, la majoritatea primăriilor, fiind nevoiți să stabilească datele cerute pe baza cercetărilor făcute la fața locului.

La 5 februarie 1874, comisia plășii Berhometele consemna prin proces-verbal că în comuna Zamostea, în 1869, au cerut a fi împrumutați un număr de 25 locuitori (20 bărbați și 5 femei). Comisia a constatat că din aceștia „patru sunt morți, doi fugiți, doi neputincioși și cinci văduve, iar 12 stăruiesc a fi împrumutați”; din ultimii, cinci au fost sau sunt dascăli, dar niciodată n-au fost clăcași, cinci au fost servitori și doi stăteau în comună dar n-au făcut claca²⁵. În afară acestora se stabilea că 44 locuitori întrunesc condițiile de a primi pământ pe moșiile statului. La aceeași dată, în comuna Grămești²⁶, din cei 28 de locuitori care ceruseră a fi împrumutați, șapte primiseră teren pentru casă și grădină, 15 erau holtei și șase erau servitori, deci nu întruneau condițiile.

O situație asemănătoare se consemna la Primăria comunei Adâncata, unde din cei 44 locuitori care ceruseră a fi împrumutați pe moșiile statului, comisiunea verificând, constată că „nici unul nu îndeplinește dreptul după articolele 5 și 6 din legea rurală”, deoarece „40 erau holtei, doi servitori și doi cu drept de a primi casă și grădină”²⁷; la comuna Zvoriștea, pe lângă cei care au fost împrumutați s-au găsit 52 „în condițiunea de însurăței sau meseriași cu învoieli speciale”²⁸.

În 1898, Dimitrie P. Moruzi, prefectul județului Dorohoi, a cerut primarilor să întocmească registre speciale pentru fiecare comună, în care să se consemneze toate datele cunoscute cu privire la instituțiile comunale (biserica, școală, primărie) și activitățile desfășurate de acestea în evoluția lor istorică. În cadrul activităților efectuate de primării, o importanță deosebită se acorda lucrărilor de împrumut a locuitorilor comunei până la acea dată, incluzând și împrumutarea însurățeilor și a locuitorilor strămutați pe moșiile statului unde și-au cumpărat pământ, conform articolele V-VI din legea rurală.

În concluzie, comparând datele cuprinse în lucrările pentru aplicarea legii rurale cu cele consemnate în aceste registre constatăm, la majoritatea primăriilor, că pe lângă datele rezultate la împrumutarea din 1864-1865 se găsesc multe date explicative care ne pot ajuta să cunoaștem adăugarea unor clăcași care și-au câștigat dreptul la împrumut prin tribunale, utilizarea neoficială a numelor unor unități administrative, ce vor fi oficializate mult mai târziu, cât și unele date privitoare la împrumutarea însurățeilor.

²⁵ Ibidem, Dosar 80/1864, f. 265.

²⁶ Ibidem, f. 266.

²⁷ Ibidem, f. 265.

²⁸ Ibidem, Dosar 43/1864, f. 75.

- Lucrarea a apărut cu sprijinul financiar în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din FONDUL SOCIAL EUROPEAN, PROGRAMUL OPERAȚIONAL SECTORIAL “DEZVOLTAREA RESURSELOR UMANE 2007-2013”

BIBLIOGRAFIE

A. IZVOARE INEDITE

1. Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Botoșani, fond Primăria Județului Botoșani, Dosar 6/1864.
2. Dosar 75/1864.
3. fond Primăria Județului Dorohoi, Dosar 1/1864.
4. Dosar 43/1864.
5. Dosar 80/1864.
6. Dosar 79/1865.
7. Dosar 17/1867.
8. Dosar 214/1873.
9. Dosar 65/1874.

B. LUCRĂRI SPECIALE

1. **Sturdza- Șcheeanu, D. C.**, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. II, București, 1907.
2. **Ilincioiu, Ion**, *Țăranii, pământul și moșierii în România (1864-1888)*, Ed. Politică, București, 1982.
3. **Crăciun, Gorgeta**, *Moldova în vremea domnitorului Grigorie Alexandru Ghica (1848-1856). Structuri economice și structuri sociale*, Ed. Noel, Iași, 1996.